Aanvullend vooronderzoek en proefrestauratie

Verkennend vooronderzoek

In de loop van de jaren 1990 voerde de firma AM Consult een eerste verkennend **kleuronderzoek** uit in de kerk. Tijdens dit onderzoek maakte men ter plaatse sonderingen van de afwerklagen. Ter hoogte van de koepel bleef dit beperkt tot drie stratigrafieën. Verder werden er enkele vochtmetingen gedaan en werden er zout-, mortel- en verfanalyses uitgevoerd.

© Profiel cvba

Kleuronderzoek heeft tot doel een overzicht te krijgen van de verschillende afwerklagen en van de onderlinge samenhang van interieurelementen en hun context. Een schematische voorstelling van de laagopbouw ontstaat door het maken van stratigrafieën: in verschillende zones verwijdert de onderzoeker trapsgewijs verflaag na verflaag met een scalpel. In de zones met enkel restanten van vroegere afwerkingen, worden heel kleine puncties genomen, die nadien microscopisch onderzocht worden

Aanvullend vooronderzoek en proefrestauratie

Als voorbereiding van de huidige interieurrestauratie werd het eerste vooronderzoek aangevuld. Deze aanvulling omvatte bijkomend kleuronderzoek, een onderzoek naar mogelijke schilderingen rond de altaren, aanvullende sonderingen ter hoogte van de koepel, een studie naar het glas-in-lood en een uitvoerige proefrestauratie.

Deze aanvullende studies werden uitgevoerd door Profiel cvba, die Aletta Rambaut bvba aanstelde voor het gespecialiseerde onderzoek van het glas-in-lood. Beiden gingen van start in juni 2009 en leverden ongeveer een jaar later de resultaten af. Architectenbureau K. Beeck bvba verwerkte al deze gegevens en vulde ze aan tot een restauratiedossier voor het volledige kerkinterieur.

Het kerkinterieur tijdens de 17de en de 18de eeuw

In het 17de-eeuwse kerkinterieur werden de overvloedige lichtinval en het gewaagde grondplan ondersteund door een sober interieur. De hoofdkroonlijst, de kapitelen, de basementen, de sokkels en de vrijstaande zuilen werden allemaal in witsteen uitgevoerd. Voor de fries van de hoofdkroonlijst, de geblokte zuilen en de bossages gebruikte men baksteen.

Het geheel werd afgewerkt met een viesdunne kalkbepleistering en vervolgens geschilderd met witte kalkverf, om tot een homogeen uitzicht te komen. Toen het hoofdaltaar geplaatst werd volgde nog een afwerking met lakmoes (lichtblauw). In het hoogkoor en de altaren werden hoogwaardige marmers verwerkt.

Hoewel de oorspronkelijke beglazing op enkele fragmenten na verdwenen is, gaat de metalen raamverdeling in de koepel waarschijnlijk wél terug tot de 17de eeuw.

Toen de kerk haar voltooiing naderde werd Lucas Faydherbe gevraagd een passend hoofdaltaar te ontwerpen. Volgens het in 1675 afgesloten contract moest het uitgevoerd worden in rode, witte en zwarte marmer. Onenigheid met de dalscholieren leidde echter tot een vroegtijdige stopzetting van het contract. In 1681 liet de opdrachtgever het al uitgevoerde gedeelte zelfs afbreken. Faydherbes leerling Frans Boeckstuyns nam wellicht de opdracht voor het hoofdaltaar over. Pas op 13 juli 1687 wijdde de deken het altaar en werd de kerk officieel in gebruik genomen. (De Greef, P. 1997)

Altaren

Lucas Faydherbe kreeg tussen 1648 en 1654 de opdracht om acht barokaltaren te bouwen. In de latere jaren volgden nog vijf opdrachten: o.a. in de Sint-Niklaaskerk te Sint-Niklaas (1662), de Sint-Romboutskathedraal (1665), de kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk (1675) en de kerk van Onze-Lieve-Vrouw van Leliëndaal (1681).

Een evolutie is onmiskenbaar en ligt geheel in de lijn van de ontwikkeling van zijn beeldhouwkunst: een toenemende soberheid en eenvoudigere verticaliteit, dankzij een meer geometrische vormentaal en minder decoratieve elementen. De vroegere altaren krijgen iets oppervlakkigs in vergelijking met de latere. Het schitterende hoogtepunt hiervan is ongetwijfeld het hoofdaltaar van de Sint-Romboutskathedraal, waarvan de strenge horizontale en verticale lijnen meesterlijk harmoniëren met het barokke fronton erboven. De typische zwartwitcontrasten, worden hier verrijkt met de subtiele lijnen van het goudgeel verguldsel.

Het materiaaltechnisch onderzoek heeft aangetoond dat het hoogaltaar van de Hanswijkkerk tot aan de kroonlijst voornamelijk uit marmer bestaat. De grote engelfiguren aan weerszijden zijn vervaardigd van Avesnesteen. Het gedeelte boven de kroonlijst is uitgevoerd in hout.

© Profiel cvba

De twee koepelreliëfs van Faydherbe sluiten iconografisch aan bij de functie van de kerk als bedevaartsoord voor Onze-Lieve-Vrouw. De reliëfs refereren aan de Zeven vreugden en de Zeven smarten van Maria. Zowel *'de Aanbidding van de herders'* als *'de Kruisdraging'* confronteren de gelovigen met het aardse bestaan van het menselijk leven. (De Greef, P. 1997)

Van deze reliëfs bleven terracotta schaalmodellen (circa 100 x 50 cm) bewaard, die werden vervaardigd tijdens het ontwerpproces. (Van Riet, 1997)

Het onderzoek ter plaatse toonde aan dat de *'Aanbidding der herders'* eerder monolithisch is opgebouwd. De onderliggende constructie werd uitgemetseld in baksteen, dun bepleisterd en plaatselijk aangevuld in Avesnesteen voor het beeldhouwwerk. Voor *'de Kruisdraging'* werden in grotere mate andere materialen zoals hout en stucwerk gebruikt.

© Profiel cvba

Het materiaaltechnisch onderzoek gaf aan dat de vier kerkvaders van terracotta vervaardigd werden, met uitzondering van de buste (niet het hoofd) van Sint-Ambrosius, die uit Avesnesteen bestaat. Faydherbe paste vaak terracotta toe in zijn oeuvre, zowel voor studieobjecten en schaalmodellen als voor eigenlijk beeldhouwwerk.

Om de stabiliteit te garanderen klonk Lucas Faydherbe telkens de twee uiterste zuilen in de rotonde aan elkaar. Hij verborg deze ingreep via blokwerkportieken met bustes van de vier Latijnse kerkvaders. Sint-Augustinus en Sint-Ambrosius zijn van de hand van Faydherbe zelf. Sint-Gregorius en Sint-Hiëronymus zijn vermoedelijk uitgevoerd door Frans Boeckstuyns.

Het begin van de 19de eeuw

Tot in het begin van de 19de eeuw werd 'de witte kerk' hernomen door regelmatige schilder-campagnes. Doordat het lagere gedeelte van de kerk in 1816 heel grondig werd ontpleisterd, troffen de onderzoekers hier nauwelijks sporen aan uit de voorgaande periode. Ter hoogte van de moeilijk bereikbare koepelvensters werd het **dikste kalklagenpakket** aangetroffen.

De onderzoekers zochten in de kerk ook naar mogelijke schaduwschilderingen, die in barokke ensembles vaak belangrijke architectuurelementen beklemtoonden. Er werden fragmenten met **zwartschildering** aangetroffen in het hoogkoor en achter het hoofdaltaar.

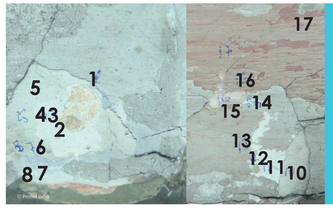

© Profiel cvba

Ter hoogte van de koepelvensters bevindt zich het **dikste kalklagenpakket**: 26 lagen waarvan 21 kalklagen. Eén laag heeft een zandsteenkleur; de zevende en achtste laag zijn lakmoesverf en de overige lagen zijn vooral afgeleiden van wit tot lichtgrijs en soms lichtroze.

© Profiel cvba

Fragmenten met **zwartschildering** in het hoogkoor en achter het hoogaltaar. De fragmenten gaan terug tot de oprichting van het hoogaltaar tussen 1681 en 1687. Er werd onvoldoende materiaal gevonden om een totaalbeeld te krijgen.

Het 19de-eeuwse kerkinterieur

Tot aan het einde van de 19de eeuw vonden er monochrome witcampagnes plaats. Ze werden in 1819, 1824 en 1831 plaatselijk aangevuld met marmerimitaties. Deze imitatieschilderingen werden vooral aangebracht op altaren, zuilsokkels, basementen en lijsten. Naar aanleiding van het Hanswijkjubileum werd er in 1838 andermaal een grootschalige witcampagne met kalkverf uitgevoerd. Vanaf 1887 schakelden de uitvoerders over op olieverf.

Archivalische bronnen vermelden tussen 1870 en 1880 de vervanging van het glas-in-lood met blank en overwegend kleurloos glas door een nieuw glas-in-loodpatroon en glas met lichtgele kleur en blauwe en violette tinten.

Samengestelde foto: © KIK-IRPA Brussel, © Profiel cvba

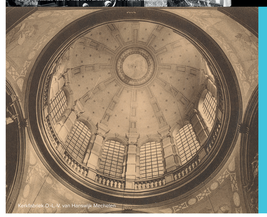

Archivalische foto's van Nationale Archieven

Het hoogkoor kreeg omstreeks 1904 hoogwaardige **marmerimitaties** van zwart geaderde witte marmer (Carrara) en roodbruine marmer (Rouge Royale), die werden aangevuld met bladgoud op de balusters van de balustrades.

De rond 1926 aangebrachte **gemaoufleerde doeken** met engelen waren kopieën van de schilderingen van Melozzo da Forlì in de sacristie van Sint-Pieter te Rome.

Samengestelde foto: © Profiel cvba, © KIK-IRPA Brussel

De **sjabloontekening van witte engelfiguren** en druiven- en bloemenranken in het hoogkoor werd aangebracht op een groene ondergrond.

Het 20ste-eeuwse kerkinterieur

In 1904 werd de Hanswijkbasiliek versierd met meerdere **marmerimitaties**.

Rond 1926 werden de pendentieven van de koepel opgesmukt met **gemaoufleerde doeken.** De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen liet deze onvergunde schilderingen kort daarop om stilistische redenen verwijderen.

Het hoogkoor kreeg rond 1936 een **sjabloontekening van engelfiguren.** Deze opdruk sloot aan bij de behouden marmering in de andere delen van de kerk. Het geheel werd opgeluisterd met een kroonlijst in turkooisblauwe en groene tinten waarop een tekstband werd aangebracht.

De bombardementen van 1 mei 1944 hadden desastreuze gevolgen voor de Hanswijkkerk; vooral de beglazing geraakte sterk beschadigd.

In de periode tussen 1945-1950 werden sommige glas-in-loodpanelen gereconstrueerd naar het model van 1875 en werden andere raamopeningen gedicht met een noodbeglazing. De huidige beglazing dateert uit deze periode. Het volledige interieur werd omstreeks 1963 in synthetische hars-olieverf geschilderd.

Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijkbasiliek

Op 6 oktober 1987, bij de opening van de millenniumviering van O.-L.-Vrouw van Hanswijk (988-1988), werd de Hanswijkkerk plechtig tot basiliek verheven. Het pauselijk embleem boven het hoofdportaal herinnert aan deze gelegenheid.

Restauratieoptie interieur

Omdat de kerk sinds de 17de eeuw geen belangrijke verbouwingen onderging vormt het toenmalige uitzicht, zoals ontworpen door Lucas Faydherbe, het uitgangspunt van de interieurrestauratie. De bestaande ondergronden worden behouden en hersteld. Vervolgens wordt het geheel afgewerkt met een monochrome, witte kalkverf, gecombineerd met zwartgrijs voor de plinten, voor de inscriptiepaletten in de rotonde en voor de raamomlijstingen ter hoogte van het koor. De koepelreliëfs en de beelden van de kerkvaders in de rotonde worden zacht gereinigd. Het glas-in-lood in de koepel en in de zijbeuken wordt vervangen door nieuw glas-in-lood naar een historisch model uit 17de eeuw.

De gekozen restauratieoptie werd eind 2012 op kleine schaal toegepast via verscheidene proefstalen en op grote schaal in **één omvangrijke proefrestauratie** van de centrale travee en de toegang tot de crypte.

© dienst Monumentenzorg Mechelen

De gekozen restauratieoptie werd eind 2012 toegepast in **één omvangrijke proefrestauratie** van de centrale kerktravee en de toegang tot de crypte.

Verdere werken

Architectenbureau K. Beeck bvba maakt momenteel de restauratiedossiers op voor kleinere, gespecialiseerde werken aan de altaren en aan het houten meubilair, waaronder de biechtstoelen en de preekstoel. In de loop van 2015 wordt ook een historicus aangesteld om de geschiedenis van de kerk verder te bestuderen. Datzelfde jaar zal ook een ontwerper aangesteld worden voor het restauratiedossier van het kerkorgel.

Redactie, Sofie Stevens, dienst monumentenzorg stad Mechelen

Literatuur, De Greef, Patrick, Lucas Faydherbe 1617-1697: het spoor van Faydherbe in Mechelen, in: Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen 1997/3, p. 36-43.

Rambaut, Aletta, Vooronderzoek glasraam-invullingen uit de Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijkkerk te Mechelen, december 2009.

Vandenborre-Lauwers bvba, Mechelen, Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijkkerk, bijkomend materiaaltechnisch onderzoek, 2009.